

М.О. Ричков

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНІСТЬ І ЯМНА КУЛЬТУРА

Розглядаючи питання етнічної історії, археологи часто використовують категорію мовної спільності, забуваючи, що вона не завжди збігається з етнічною. Через це між археологами виникають непорозуміння: від дослідника, який займається етнічною проблематикою, вимагають реконструкцій мови, що мають робити не археологи, а мовознавці. Існує думка, що в археології можливості ототожнення археологічної культури з етносом, а тим більше з етнолінгвістичними спільностями дуже обмежені (Арутюнов 1989, с. 46).

Втім незважаючи на це, проблеми мовних спільностей намагаються розв'язувати й археологи, тому що саме вони знаходять матеріальні сліди їхніх носіїв. Великого значення тут набуває як окреслення археологічними методами єдності матеріальних решток культури на певній території, так і визначення їх локальних особливостей, а отже, і особливостей певного населення. Висловимо деякі міркування щодо індоєвропейської належності носіїв так званої ямної культури, які мешкали у степах Східної Європи у III тис. до н. е.

Проблема етнічної характеристики археологічної культури взагалі і ямної зокрема пов'язана з питанням її походження: моно- чи поліцентричним. Від того, яку модель походження ямної культури буде прийнято, залежатиме й погляд на проблему походження й поширення індоєвропейців. Поліцентрична модель походження населення ямної культури, на нашу думку, імовірніша. З нею, як зазначав І. Меллорі, менше проблем, ніж з рештою (Mallogu 1977, р. 347). І справа не лише в тому, що згаданій гіпотезі суперечить менша кількість фактів, хоча це одна з головних умов її правильності (Штофф 1978, с. 198). Докази прихильників поліцентричної моделі переконливіші, ніж апологетів моноцентричної. Тим більше, що поліцентризм походження пізніх ямників практично ніхто не заперечує.

Не вдаючись до докладного аналізу праць археологів, присвячених проблемі індоєвропейців, зауважимо лише два загальних моменти, з якими більшість учених погоджується. Перший стосується території, що займали індоєвропейці, яку з тими чи іншими варіантами відхилень розміщують у степовій зоні Східної Європи. Другий стосується часу розпаду індоєвропейської єдності — наприкінці III тис. до н. е., тобто часу існування поховальних пам'яток пізнього етапу ямної культури. У цьому випадку аналіз відповідних пам'яток має з'ясувати, чи можна відносити до індоєвропейців населення, яке залишило ці пам'ятки?

Тут доречно порушити питання, чи існувала єдина індоєвропейська мова з єдиним етнічним носієм, чи було кілька етнічних носіїв однієї або різних, хоча й дуже подібних мов, або носіїв різних діалектів однієї мови?

На думку О.Я. Брюсова, який виходив із гіпотези В.І. Георгієва (Георгиев 1958, с. 47), індоєвропейської єдності як єдиного народу ніколи не існувало; може йтися лише про складання мовних груп індоєвропейської мови (Брюсов 1961, с. 30). Такого самого погляду дотримувався і Б.В. Горнунг (Горнунг 1964, с. 15).

Індоєвропейську спільність прийнято вважати єдністю різних етносів, які мали подібні або навіть споріднені мови. За С.О. Арутюновим, це співплемінність, що згодом переросла у сім'ю племен (Арутюнов 1989, с. 25—26). Така єдність може бути зумовлена спільністю походження та міцними контактами етносів, що займали одну екологічну зону й вели однаковий спосіб життя. Східноєвропейський степ з цього погляду і є тією територією, де можна локалізувати індоєвропейську спільність. З огляду на це, напевно, її сюди й вміщують. Однак не зрозуміло, чи вважати цю місцевість вторинним початковим ареалом формування західної групи індоєвропейських мов за первісної прабатьківщини на півночі Передньої Азії, як вважають Т.В. Гамкрелідзе та В.В. Іванов (Гамкрелідзе, Іванов 1981, с. 28), чи віднести до

східної периферії індоєвропейської спільності з прабатьківщиною на Балканах, куди її вміщує І.М. Дьяконов (Дьяконов 1982, с. 13; 1982а, с. 24), або до території між Дніпром та Віслою, за Д. Антоні (Anthony 1986, с. 304)? А може, за В.О. Сафроновим, мати на увазі кілька прабатьківщин у різних місцевостях від Малої Азії до Центральної Європи (Сафронов 1989, с. 45, 92, 103), і тоді Північне Причорномор'я буде східним крилом індоєвропейців, що засвідчуватиме східний напрямок поширення цієї єдності?

У нашій праці ми доводили тезу про те, що етнічні процеси в ямному суспільстві по обидва боки Дніпра значно різнилися один від одного (Рычков 1990; Ричков 1994), і через те, що більшість населення ямної культури у Північному Причорномор'ї має місцеве походження, важко погодитися з гіпотезою про міграцію сюди індоєвропейців зі Сходу, з-за Каспію. Вірогіднішою є думка, що цим шляхом у Східну Європу аж до Дніпра ще за часів мезоліту проникло населення, яке належало до якоїсь групи уральських мов. Нащадками їх могло бути населення східної частини ареалу ямної культури. З огляду на це індоєвропейській спільності слід відвести західну територію.

Заперечення східного шляху проникнення індоєвропейців у Європу не означає, що давня їхня прабатьківщина могла розміщуватися лише на Заході, наприклад Балканах. Вона могла бути в Малій Азії, але шлях проникнення індоєвропейців до Європи міг пролягати й через Балкани. Причому хронологічно це проникнення мало б відбутися набагато раніше III тис. до н. е., й саме з ним і можна пов'язати виникнення у Європі давньоземлеробських культур балкано-карпатського ареалу. Коло цих культур могло утворити ядро індоєвропейців у Європі. Той факт, що саме з Анатолії до Південної Європи проникло орне землеробство, металургія міді, а також основні форми й орнамент посуду, не підлягає сумніву (Даниленко 1974, с. 150). Про це твердить і В.О. Сафронов (Сафронов 1989, с. 45).

Для вирішення питання щодо походження індоєвропейців важливою є проблема ностратичної єдності мов, що існувала до появи пізніших її розгалужень, зокрема індоєвропейського та уральського. Заслуговує на увагу реконструкція М.Д. Андреевим так званої бореальної прамови, що існувала наприкінці верхнього палеоліту і згодом розділилася на три гілки — алтайську, уральську і ранньоіндоєвропейську. Ареал бореальної прамови охоплював територію від Рейну до Алтаю: алтайська гілка поширилася від Алтаю до Уралу, уральська — від Уралу до Дніпра, ранньоіндоєвропейська — від Дніпра до Рейну, охопивши з півдня і півночі Карпати (Андреев 1986, с. 2).

Гіпотеза М.Д. Андреева досить цікава, з нею деякі археологи узгоджують концепції розвитку етносів. Наприклад, за В.Ф. Генінгом, уральський протоетнос формувався на Уралі, в Західному Сибіру, Казахстані й Середній Азії, а індоєвропейський — на Балканах, у басейні Дунаю і Північному Причорномор'ї (Генінг 1988, с. 24). На його думку, осілість у неоліті стабілізувала контакти общин, які об'єднувались у протоетноси — спільності за формою господарчої діяльності (Генінг 1988, с. 25). До уральських протоетносів на заході В.Ф. Генінг відносить дніпро-донецьку культуру й культури накольчастої та гребінцевої кераміки Польщі й Прибалтики, до індоєвропейських у Північному Причорномор'ї — приазовську, ранню фазу дніпро-донецької, буго-дністровську культури, а далі на захід — практично всі культури ранньоземлеробського кола, аж до Адріатики, тобто весь давньоєвропейський землеробський світ VI—III тис. до н. е. (Генінг 1988, с. 25—26). Нагадаємо, що, на думку В.М. Даниленка, азово-дніпровська неолітична культура виникла на палеоєвропейській основі й поєднувала індоєвропейські та палеосамодійські компоненти (Даниленко 1974, с. 152).

В.Ф. Генінг не заперечує можливості проникнення у той час до середовища індоєвропейців населення «малоазійських протоетносів» північнокавказького кола. Дослідник вважав, що на Балканах вони змішалися з індоєвропейцями, які перейняли від них землеробство й, очевидно, фарбування кераміки. Швидке зростання кількості землеробського населення привело до просування індоєвропейців на північ і асиміляції уральських груп у Прикарпатті, на Волині, аж до Балтики (1988, с. 26).

Регіон, куди В. Ф. Генінг вміщує протоетноси індоєвропейської спільності, здається цілком імовірним. Якоюсь мірою це збігається з концепцією В. О. Сафронова. Втім щодо походження індоєвропейської мови, то воно дещо складніше. Тут виникає питання, наскільки правильною є концепція М. Д. Андреева стосовно існування бореальної мови? По суті феномен її існування близький до феномену ностратичної єдності мови. Однак, спираючись на дані археології, ностратичну єдність необхідно хронологічно віднести до часів палеоліту, а територіально розмістити в південних і східних областях середземноморського ареалу. З відступом льодовика й просуванням за ним населення відбувався процес розпаду ностратичної єдності. Населення, що проникло до Європи, було праіндоєвропейцями, а до Уралу — прауральцями. Маючи спільні корені, воно могло бути шуканою бореальною єдністю, яка розпалася до кінця доби верхнього палеоліту, а у мезоліті, певно, вже чіткіше позначилися її дві гілки: індоєвропейська й

уральська. Певного роду кордоном між ними міг бути Дніпро.

За такої ситуації зрозумілішою стає роль міграції населення з Малої Азії. Певно, індоєвропейська мова у тому вигляді, як її фіксують мовознавці, була наслідком взаємодії та змішування місцевого, європейського, населення з тим, що прийшло з Малої Азії. І тут важливо підкреслити, що вона могла бути не єдиною мовою, а спільністю подібних та споріднених мов, яка ґрунтувалася на господарчо-культурній схожості населення, яке ними користувалося.

Малоазійське населення прийшло до європейської території (у середовище населення зі спорідненими йому мовами) вже проторованим у глибокій давнині шляхом. За висловом О.М. Трубачова, сталося «повернення туди племен з анатолійської евакуації» (Трубачова 1989, с. 395). Населення, яке повернулося до Європи, принесло з собою розвинуті форми землеробства, металургії, гончарства. До моменту проникнення землеробів Малої Азії до Європи місцеве населення вже мало навички землеробства, й тому насіння прогресивніших його форм потрапило на підготовлений ґрунт і в подальшому дало рясні сходи: землеробство почало бурхливо розвиватися.

Таким чином, проблема по суті зводиться до того, кого називати давніми індоєвропейцями: корінне європейське населення зазначеного регіону чи населення, яке прийшло з Малої Азії? Якщо враховувати спільне походження, то індоєвропейцями були й перші, й другі. Населення обох регіонів розмовляло на споріднених мовах, які відносилися до однієї індоєвропейської гілки. Сильний імпульс, привнесений переселенцями з Малої Азії, дав початок створенню у Європі якісно нової спільності населення, яка ґрунтувалася на спорідненості мов і подібності переважно землеробського господарства.

З цих позицій може здаватися дивним поділ В. М. Даниленком індоєвропейців на західну й східну групи, з яких перші були землеробами, а другі — скотарями-пастухами (Даниленко 1974, с. 157). Не можна, звичайно, заперечувати активні контакти скотарів Південно-Східної Європи із землеробським світом, але ці два світи не обов'язково мали бути одномовними. Та в результаті таких контактів міг відбуватися процес проникнення від одного населення до іншого технічних та господарчо-побутових досягнень, що неминуче відбивалося у термінологічному складі словника мов. Крім того, пізніше, за доби занепаду землеробського господарства й переходу частини колишніх землеробів до скотарства, мав проходити активніше процес змішування населення і схрещування мов.

Ідея схрещування мов, в результаті якої виникає нова, здається досить плідною (Данилен-

ко 1974, с. 171). Проте необхідно враховувати як можливість виникнення у результаті схрещування двох мов однієї нової, так і відповідні зміни обох мов при взаємовпливі одна на одну, що не виливається в утворення однієї нової і навіть розподіл однієї мови на окремі самостійні. Можливо, частка вірогідності є в тому, що індоєвропейські мови виникли у результаті схрещування двох принципово різних мов: уральсько-алтайської й кавказько-середземноморської (Uhlunbeck 1957). Однак, враховуючи археологічні дані щодо їх можливих носіїв, вважаємо, що найімовірніше відбувалося незалежне виникнення обох мов з подальшим взаємовпливом одна на одну.

Не можна всі реконструкції поширення індоєвропейських елементів мови зводити лише до міграції населення, її носіїв, хоча це, безумовно, існувало, особливо якщо враховувати аридизацію клімату (Сафронов 1989, с. 398). У цьому плані цікавою є думка А. Мейє, згідно з якою в історії часто відбувалося не переміщення (з носіями), а поширення мов (Мейє 1938, с. 420). Цей погляд поділяє і І.М. Дьяконов (Дьяконов 1982, с. 18), цю тезу використав і В.О. Сафронов (Сафронов 1989, с. 25). Зважаючи на це, появу індоіранців значною мірою можна розглядати не лише як частину індоєвропейського населення, що мігрувало, а як своєрідну «індоєвропейзацію» населення степу Північного Причорномор'я. В.О. Сафронов вважав археологічним еквівалентом індоіранців найдавніші пам'ятки ямної культури (Сафронов 1983, с. 77; 1989, с. 398, 204), носії якої на пізньому етапі свого існування були генетичним підґрунтям населення наступних полтавкинської і зрубної культур. Вважаємо, що процес «індоєвропейзації» населення Північного Причорномор'я був пов'язаний не лише зі зміною населення, а й з активним впливом сусідів. Частково це підтверджує О.М. Трубачов, який вважав неправильним ототожнювати район Північного Причорномор'я з іранським мовним ареалом (Трубачов 1978, с. 35). «Ямники» Північного Причорномор'я до того ж можуть ілюструвати відому необхідність контактів індоєвропейців із фіномовним населенням, про яку пише В.О. Сафронов, розміщуючи пізню прабатьківщину індоєвропейців на півночі Центральної Європи, де вони могли мати подібні контакти (Сафронов 1983, с. 39). Однак такі самі контакти могли існувати й у північно-причорноморських степах, де (особливо на Лівобережній Україні) можна припускати існування населення нащадків носіїв уральських мов.

Відмінність поховальних пам'яток ямної культури двох регіонів (на захід і схід від Дніпра) засвідчує можливість впливу на мову місцевого населення мови сусідів: із заходу — індоєвро-

пейської, зі сходу — уральської, з півдня — прартвельської. Південні впливи на культуру населення Північного Причорномор'я археологи фіксують з найдавніших часів (Формозов 1959, с. 114; 1977, с. 79). У пізньоямний час степові племена Правобережжя могли частково змішатися з колишніми землеробами, які входили до індоєвропейської спільності. В результаті виникла «постіндоєвропейська» спільність, у мові населення якої міцно вкоренилися індоєвропейські лексичні форми. Завдяки рухливості степових племен та їхнім широким контактам між собою, індоєвропейські лексичні форми істотно поширилися в усьому степу. Їхні рештки, зафіксовані лінгвістами, дають уявлення про наявність індоєвропейської спільності в степах Південно-Східної Європи. Насправді це вже не індоєвропейці, а відгалуження від стовбура індоєвропейської мови давньої індоіранської гілки. Отже, якщо в середовище племен ямної культури уральський (палеосамодійський, за В.М. Даниленком) компонент проникнув зі сходу ще у мезоліті, то індоєвропейський — із заходу, від землеробських суспільств (зокрема трипільського). Отже, саме племена ямної культури й почали поширювати індоєвропейські лексичні форми. З огляду на це можна дійти висновку, що індоєвропейська мова поширювалась у євразійських степах не зі сходу на захід, а навпаки — із заходу на схід.

Про подібну можливість пише й М.Я. Мерперт: «Кочові скотарські групи були не стільки творцями культурних явищ, скільки передавальним середовищем, яке зумовило як реальні контакти віддалених областей і культурну інтеграцію на величезних територіях, так і диференціацію серед останніх і специфіку розвитку конкретних районів» (Мерперт 1988, с. 27).

Д. Антоні вважав, що «дифузія доісторичних мовних сімей фактично вимагає рухливості населення» (Anthony 1986, с. 300). Автор теоретично вбачав індоєвропейську прабатьківщину на заході (Anthony 1986, с. 304). З ним полемізувала М. Гімбутас, яка завжди вважала, що індоєвропейці-скотарі, рухаючись зі сходу на захід, з часом перейняли землеробську термінологію (Gimbutas 1986, с. 307). Однак могло бути й навпаки: землеробці-індоєвропейці на заході сприйняли частину скотарської термінології, принесену зі сходу. Це можливо, зважаючи на те, що криза землеробства змусила частину їх перейти до скотарства. Отже, можна стверджувати, що серед ямників (особливо на Правобережній Україні) існував етнічний компонент минулих землеробів-трипільців, які перейшли до скотарського способу життя. Саме ці нові скотарі, нащадки трипільців, завдяки своїй рухливості розповсюдили індоєвропейські лексичні форми на величезному просторі.

Степ, як і море, є сприятливим середовищем для поширення мов, тому на багатьох островах Тихого океану розмовляють мовою, близькою до полінезійської. Англійська мова поширювалась через море, оскільки Британія була морською державою. Берберську мову рознесли кочовики в Сахарі, арабську — кочовики-араби, тюркську — кочовики степу від Східного Каспію до озера Лобнор і від півночі Іранського плоскогір'я до заходу Алтаю. Подібне могло бути й із індоєвропейською мовою. Однак тут є різниця: індоєвропейська мовна група зникла на степових просторах, через які колись поширювалась (Тойнбі 1995, с. 192). Однак чому ж ця група тут зникла? Можливо, тому, що вона тут у повному обсязі, тобто з її носіями, ніколи не існувала.

З часом відбувалося як змішування й виникнення нових, так і розподіл мов та відповідних людських спільностей. Суттєву роль у наступному етноісторичному процесі Північного Причорномор'я відіграло катакомбне населення, яке внесло новий струмінь у процеси, що відбувалися у Східній Європі, й призвело до остаточного розпаду відносної постіндоєвропейської єдності та до ствердження нової іранської гілки. Цілком імовірним видається існування двох різних компонентів мови населення катакомбної культури й, відповідно, двох різних їхніх носіїв, одні з яких концентрувалися переважно на Лівобережжі, а інші — на Правобережжі. Їхнє походження могло бути різним: перші виникли здебільшого на місцевій основі, а другі були прийшлими. В результаті в степах Північного Причорномор'я утворився відносний надлишок населення, що призвело до його вимушеної міграції і, як наслідок, етнічного перегрупування.

Так, на Правобережжі частину ямного населення було витиснуто до Лісостепу (на північ, північний захід і захід), де й розпочався процес формування культур шнурової кераміки, зокрема, середньодніпровської культури. Частина населення залишилася на місці й змішалася із катакомбним, а частина, ймовірно, пішла на Лівобережжя і через нього на середній Дон, Волгу й далі на схід.

На Лівобережжі, якщо й був деякий відтік населення на північ, то незначний. Місцеве населення тут могло змішатися з прийшлим з Кавказу й частково з Правобережжя та скласти нове формування — іранців. Волзька група ямних племен, відокремлена племенами катакомбної культури від західного ареалу ямної культури, перетворилася на дещо відмінне від останніх населення, зафіксоване археологами у вигляді полтавкинської культури. Водночас частина населення, яке мігрувало з Подніпров'я і, можливо, змішалася з місцевим, пізніше переселилося далі на схід і перетворилося на населення афа-

насіївської культури, зв'язок якого з ямним неодноразово відзначали, зокрема, й антропологі (Алексеев 1961). Підтвердженням цього може слугувати наявність у поховальних пам'ятках афанасіївської культури деяких рис, притаманних поховальним пам'яткам ямної культури Правобережжя Дніпра. Проте щодо походження «афанасіївців» цілком можливі й інші варіанти, зокрема, їх азійське походження, на якому наполягає І.М. Хлопін (Хлопін 1999).

Згадка про населення афанасіївської культури стосується розв'язання проблеми давніх носіїв тохарської мови, подібність якої до дакомізітської або грецької призвела до того, що деякі вчені ідентифікували тохарський масив із ямною культурою. Наприклад, В.М. Даниленко виводив цю подібність із етнокультурних контактів племен ямної культури з трипільцями, а також носіями культур лійчастого посуду й кулястих амфор (Даниленко 1974, с. 137). Водночас відзначають і подібність тохарської мови з угрофінською, у чому В.М. Даниленко вбачав вплив кельтимиану шляхом схрещування мов. Давніх тохарців він ототожнював з населенням афанасіївської культури (Даниленко 1974, с. 138). Це досить логічно й узгоджується з можливою міграцією на схід представників постіндоевропейців. Прототохари уявляються не найдавнішою індоєвропейською групою, як вважав В.М. Даниленко (Даниленко 1974, с. 142), а пізнішою, що виникла в результаті

схрещення постіндоевропейської групи з якоюсь із груп уральських мов. Частиною населення ямної культури (індоіранців за В.О. Сафроновим), що проникла до Північного Кавказу, вважають індоаріями (Сафронов 1989, с. 214), але й ця думка досить суперечлива, оскільки логічніше індоаріїв виводити не з Європи, а з Азії.

Отже, територію євразійських степів лише частково можна вважати територією індоєвропейської спільності, час розпаду якої збігається з кризою землеробського господарства, а в населенні ямної культури можна вбачати «макроетнічну спільність», яка могла поєднувати народи різних мовних сімей.

Спроби реконструкції мовних побудов за археологічними даними, звичайно, є досить гіпотетичними. Проте слід зазначити, що до реконструкції лінгвістами суспільства й культури індоєвропейців за реконструйованими ними ж лексичними формами також необхідно ставитися обережно, оскільки, як зазначив Е. Палгрем, лінгвісти намагаються аргументувати недоведеним те, що лише припускається (Лелеков 1982, с. 36). Водночас вважають, що перенесення лінгвістичних схем на етнічний розвиток не обґрунтоване ані теоретично, ані методологічно (Генинг 1988а, с. 225). Сподіваємося, що подальша тісна співпраця лінгвістів і археологів дасть змогу всебічно розглянути та успішно розв'язати численні проблеми, що перебувають на межі цих наук.

Алексеев В.П. Палеоантропология Алтае-Саянского нагорья эпохи неолита и бронзы // ТИЭ. — 1961. — 71. — С. 107—206.

Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский язык. — М., 1986.

Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. — М., 1989. — С. 31—49.

Брюсов А.Я. Об экспансии «культур с боевыми топорами» // СА. — 1961. — № 3. — С. 14—33.

Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Миграции племен — носителей индоевропейских диалектов — с первоначальной территории расселения на Ближнем Востоке в исторические места их обитания в Евразии // ВДИ. — 1981. — № 2. — С. 11—33.

Генинг В.Ф. Проблема происхождения и древнейших этапов развития этносов: Труды V Междун. конгр. археологов-славистов. — К., 1988. — Т. 4. — С. 22—29.

Генинг В.Ф. Этническая история Западного Приуралья на рубеже нашей эры. — М., 1988а.

Георгиев В.И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. — М., 1958.

Горнунг Б.В. К вопросу об образовании индоевропейской языковой общности. — М., 1964.

Даниленко В.Н. Энеолит Украины. — К., 1974.

Дьяконов И.М. О прародине носителей индоевропейских диалектов // ВДИ. — 1982. — № 3. — С. 3—30.

Дьяконов И.М. О прародине носителей индоевропейских диалектов // ВДИ. — 1982а. — № 4. — С. 11—25.

Лелеков Л.А. К новейшему решению индоевропейской проблемы // ВДИ. — 1982. — № 3. — С. 31—37.

Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. — М.; Л.: СОЦЭК-ГИЗ, 1938.

Мерперт М.Я. Об этнокультурной ситуации IV—III тыс. до н.э. в Циркумпонтийской зоне // Древний Восток. Этнокультурные связи. — М., 1988. — С. 7—37.

Рычков Н.А. Этническая характеристика населения ямной культуры Северного Причерноморья (по курганным памятникам): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — К., 1990.

Ричков М.О. Населения ямной культуры степовой України. — К., 1994. — 148 с.

- Сафронов В.А. Проблемы индоевропейской прародины. — Орджоникидзе: Северо-Осетинский ун-т, 1983.
- Сафронов В.А. Индоевропейские прародины. — Горький, 1989.
- Трубачев О.Н. Некоторые данные об индоевропейском языковом субстрате Северного Кавказа // ВДИ. — 1978. — № 4. — С. 34—42.
- Трубачев О.Н. Рецензия на монографию В.А. Сафронова «Индоевропейские прародины». — Горький, 1989.
- Формозов А.А. Этнокультурные области на территории европейской части СССР в каменном веке. — М., 1959.
- Хлопин И.Н. Афанасьевская культура (историческое содержание): Приложение к: Грязнов М.П. Афанасьевская культура на Енисее. — СПб., 1999. — С. 71—84.
- Штофф В.А. Проблемы методологии научного познания. — М., 1978.
- Anthony D. The «Kurgan Culture», Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration // Current Anthropology. — 1986. — № 4. — P. 291—304.
- Gimbutas M. Comments on «The «Kurgan Culture», Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration» of D. Anthony // Current Anthropology. — 1986. — № 4. — P. 305—306.
- Mallory J.P. The Chronology of the Early Kurgan Tradition (Part two) // The Journal of Indo-European Studies. — 1977. — V. 5. — № 4. — P. 339—368.
- Uhlenbeck C.C. The Indogermanic Mother Language and Mather Tribes Complex. — Philadelphia, 1957. — V. 39. — № 3. — P. 385—393.

Одержано 28. 02. 2007

М.І. Удовиченко, О.О. Бритюк

ГЕОЛОГО-АРХЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕРГЕЛЕВОЇ ГРЯДИ

Південна частина Луганської обл. має певні геологічні особливості, на які вже неодноразово звертали увагу дослідники, та численні археологічні пам'ятки (Евдокимов 1991; Гершкович 1996 та ін.), більшість із яких представлено курганными могильниками (переважно доби ранньої—пізньої бронзи) на високих плато. Середня висота цих курганів становить від 0,6 до 2,5 м. Серед архітектурних особливостей варто відзначити наявність у курганах неодноразових досипок та широке використання легкодоступного в цій місцевості каменю.

Певний інтерес щодо поєднання геологічних та археологічних особливостей становлять вододільні плато на межі Лутугінського та Перевальського р-нів Луганської обл., обстежені нами під час геологічних екскурсій навесні—восени 2007 р. На верхівці гряди завдовжки 15—17 км, яка є вододілом басейнів річок Біла та Ольхова, розташовано понад 20 курганных могильників та окремих курганів, більшість із

яких нанесено на мапи з топографічними основами 1942, 1961, 1981—1982 рр.¹

Абсолютні позначки висот тут становлять 230—250 м над рівнем моря. Правий схил басейну р. Біла пологий, прорізаний мережею розгалужених неглибоких задернованих улоговин — в минулому дрібних ярів. Задернованість та пологі схили улоговин засвідчують, що ерозійні процеси тут втратили свою активність відносно давно. Територія на південь від гряди — це лівий схил долини р. Ольхова, досить крутий та прорізаний глибокими ярами і балками, що засвідчує активний перебіг сучасних ерозійних процесів.

Ландшафт місцевості віднесено до Ольховського індивідуального (VII₄) Сіверськодонецького (VII) виду, для якого характерні структурно-денудаційні, сильно розчленовані грядово-пагорбові та гривисто-улоговинні схилі рівнини на дрібноскладчастій основі. Вони переважно сформовані кам'яновугільними породами (пісковики, вапняки, сланці), що майже всюди виходять на поверхню (Фисуненко, Жадан 1994, с. 154—155).

Геологічно ділянка розміщується на південному крилі Аненської антиклінали, ускладненому кількома дрібними складками. Залягання плас-

¹ Див., наприклад, топографічну карту Генерального штабу СРСР, лист «Стаханов» М-37-126.